

ЦІННІСНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ

Кучук А. М.

ВСТУП

Правова природа Європейського Союзу як інтеграційного утворення, що виникло з волі суверенних держав, але водночас набуло ознак самостійного правового порядку, нерозривно пов'язана з питанням про його аксіологічний фундамент. Відзначу, що означене питання не є суто академічним: від відповіді на нього залежать конкретні правові наслідки – порядок вирішення колізій між правом Європейського Союзу і національним правом, критерії оцінки відповідності держав-членів вимогам Союзу, умови вступу нових членів і межі розширення та інші. Саме тому проблематика ціннісної зумовленості євроінтеграції заслуговує на самостійне доктринальне дослідження в контексті наукового аналізу правових аспектів формування єдиного європейського простору. Попри те що позитивістська правова традиція тривалий час утримувала дослідників у межах формально-юридичного аналізу норм установчих договорів, поступовий розвиток первинного права Європейського Союзу, судова практика Суду справедливості та конституційні зміни в державах-членах зумовили незворотний перехід до ціннісно орієнтованого підходу. Сьогодні ст. 2 Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору прямо закріплює, що «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин.»¹. Зазначені цінності не є декларативними – вони юридично операціоналізовані через систему механізмів конституційної відповідальності держав-членів і критеріїв набуття членства.

Дослідження ціннісного виміру євроінтеграції набуває особливого значення в умовах безпрецедентного за масштабом і швидкістю розширення Європейського Союзу та одночасного поглиблення кризи конституційної ідентичності в окремих державах-членах. Питання про те, чи є спільні цінності правовою умовою участі в інтеграційному

¹ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

проекті, чи лише його морально-політичним підґрунтям, потребує чіткої відповіді з позицій доктрини права. Для України, яка здійснює конституційно визначений курс на членство в Європейському Союзі, ця проблематика набуває важливого практичного значення.

1. Аксіологічна архітектура права Європейського Союзу: від декларацій до юридично обов'язкових норм

Відзначу, що становлення аксіологічного виміру права Європейського Союзу пройшло кілька чітких стадій. Так, на початковому етапі у добу Паризького (1951) та Римських (1957) договорів – інтеграційний проект позиціонувався переважно як інструмент економічної взаємозалежності, покликаної унеможливити нові збройні конфлікти між державами-членами. Утім вже тоді в установчих документах простежувалося усвідомлення того, що господарська інтеграція є засобом, а не метою: «вирішення перешкод, що розділяють Європу», мало відбуватися в ім'я збереження миру та утвердження ліберальних демократичних цінностей. «Європейське об'єднання вугілля і сталі, засноване в 1951 році, є першим кроком до забезпечення міцного миру. У 1957 році Римський договір засновує Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) та нову еру дедалі тіснішої співпраці в Європі. Однак цей період також свідчить про початок холодної війни, яка розділяє континент на понад 40 років»².

Рубіжним у ціннісному конституюванні Європейського Союзу стало ухвалення Маастрихтського договору 1992 року, який не лише започаткував сучасну інституційну модель Союзу, а й уперше на рівні установчого права чітко закріпив фундаментальні принципи – демократію, правовладдя та повагу до людських прав – як засадничі орієнтири його функціонування і розвитку³. Важливо, що ці принципи отримали значення не лише внутрішніх конститутивних елементів, а й критеріїв зовнішньої легітимації, оскільки були покладені в основу оцінки держав, які прагнуть набути членства. Таким чином, цінності перестали бути декларативними і набули характеру нормативних умов участі у правопорядку Союзу.

Паралельно із цим процесом відбулося інституційне оформлення так званих Копенгагенські критерії (1993), які забезпечили конкретизацію аксіологічних засад у формі чітко визначених правових вимог. Йдеться,

² History of the European Union 1945-59. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_en

³ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

зокрема, про необхідність забезпечення стабільності інститутів, що гарантують демократію, правовладдя, людські права та захист меншин. Означені критерії виконали ключову функцію трансформації загальних цінностей у операційні стандарти оцінювання, придатні для практичного застосування в процедурі розширення Союзу. У подальшому їх значення лише посилилося: копенгагенські критерії стали не разовою умовою вступу, а постійним орієнтиром для оцінки якості державних інституцій, що зберігає актуальність і після набуття членства. У цьому контексті вони виступають своєрідним «містком» між ціннісною природою Союзу та його правовим порядком, забезпечуючи узгодженість між політичними засадами інтеграції та конкретними юридичними вимогами до держав.

Таким чином, Маастрихтський договір і копенгагенські критерії у сукупності заклали підвалини тієї моделі, в якій цінності Європейського Союзу функціонують як юридично значущі стандарти, що визначають як внутрішню організацію Союзу, так і умови його подальшого розширення.

Кардинальним кроком стало надання Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 року юридично обов'язкового характеру в 2009 році після набрання чинності Лісабонським договором⁴. Означена Хартія систематизувала каталог основоположних прав у шести тематичних главах – «Гідність», «Свободи», «Рівність», «Солідарність», «Права громадян» і «Правосуддя» – тим самим наочно демонструючи ціннісну ієрархію, що поклала людську гідність в основу всього правового порядку Союзу. Доктрина Європейського Союзу сприйняла цей крок як конституціоналізацію аксіологічного підґрунтя інтеграції. Як я вже зазначав, «людська гідність є основоположною цінністю, яка визначає моральну, соціальну та правову природу людини у демократичному суспільстві. Вона виступає фундаментом системи права, на якому базуються людські права, забезпечується рівність, свобода та справедливість»⁵.

Ю. Габермас зауважував, що Європейський Союз потребує республіканської конституції, здатної вийти за межі міжнародного права та сформувати правопорядок для громадян⁶. Це спостереження вказує на глибинне протиріччя: первинне право Європейського Союзу є міжнародно-правовим за своїм походженням, але конституційним за

⁴ Хартія основоположних прав Європейського Союзу. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>

⁵ Кучук А.М. Право як лабіринт визначеності : монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. 128 с.

⁶ Габермас Ю. Навіщо Європі Конституція. Критика. 2002. URL: <https://krytyka.com.ua/articles/navishcho-evropi-konstytutsiya>

функцією. Суд справедливості у справі Van Gend & Loos ще в 1963 р. констатував, що Спільнота «становить новий правовий порядок міжнародного права», суб'єктами якого є не лише держави-члени, а й їхні громадяни⁷.

Теоретичне осмислення правової природи цього нового порядку запропонував Дж. Г. Г. Вейлер, який позначив феномен Європейського Союзу поняттям «конституційна толерантність»: держави-члени поступаються суверенітетом на користь наднаціональних інституцій не всупереч, а в ім'я своїх конституційних цінностей. Такий підхід дозволяє пояснити, чому ціннісна відповідність є не зовнішньою умовою членства, а внутрішньою логікою самого інтеграційного проекту. Вказаний автор описував Європейський Союз як порядок, де держави-члени добровільно підпорядковуються праву Союзу, і таке підпорядкування здійснюється не як заперечення національної конституційності, а як її особливе продовження в європейському правопорядку. Також він пов'язував цей феномен із ідеєю, що Європа «толерантність Іншого» (tolerates the Other), тобто визнає іншість і взаємне самообмеження держав⁸.

Дж. Г. Г. Вейлер зазначає: «Європа залишається відданою ідеї дедалі тіснішого союзу між народами Союзу і цілком обґрунтовано продовжує відкидати ідею єдиного народу, націєтворення та європейської державності. Це доленосне рішення, яке варто вітати за повагу до самобутньої ідентичності, а також культурного й політичного розмаїття держав і націй, що складають Європу, лежить в основі демократичної дилеми Союзу»⁹.

Особливої уваги заслуговує питання про співвідношення переліку цінностей, закріплених у ст. 2 Договору про Європейський Союз, і системи основоположних прав Хартії. Доктринально ці два нормативні масиви є взаємодоповнюючими: якщо ст. 2 встановлює загальні аксіологічні засади функціонування Союзу, то Хартія операціоналізує їх у суб'єктивних правах фізичних осіб. А. фон Богданді обґрунтовував, що засадничі принципи права Європейського Союзу виконують

⁷ Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie – Netherlands. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61962CJ0026>

⁸ Weiler J.H.H. The Constitution of Europe: 'Do the New Clothes Have an Emperor?' and Other Essays on European Integration. Cambridge University Press, 1999. 364 p.

⁹ Weiler J.H.H. The European Union: Enlargement, Constitutionalism and Democracy. Vortrag am Walter Hallstein-Institut für Europäisches Verfassungsrecht der Humboldt-Universität zu Berlin am 29. November 1999. URL: <https://www.rewi.hu-berlin.de/de/lf/oe/whi/FCE/1999/weiler.pdf>

конституційну функцію, впорядковуючи відносини між нормами та забезпечуючи системну єдність правопорядку Союзу¹⁰. Відзначу, що положення ст. 2 Договору про Європейський Союз закріплюють не лише абстрактні орієнтири, а й нормативно значущі критерії належності до правопорядку Союзу. Такі цінності, як повага до гідності, свобода, демократія, рівність і правовладдя, виконують функцію конституційних принципів, які визначають межі допустимої поведінки держав-членів. У цьому сенсі вони не є суто декларативними: через механізми контролю (зокрема, процедуру за ст. 7 Договору про Європейський Союз) вони набувають характеру стандартів, порушення яких може мати інституційні наслідки.

Водночас Хартія основоположних прав Європейського Союзу не лише «операціоналізує» ці цінності, а й структурує їх у формі конкретних правових позицій суб'єкта. Відтак, Хартія «здійсне переклад» аксіології у мову юридичних вимог, які можуть бути безпосередньо заявлені у правозастосуванні. Наприклад, цінність гідності трансформується у заборону катувань, рабства, нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження; цінність рівності – у розгалужену систему антидискримінаційних гарантій. Однак таке співвідношення не є одностороннім. Важливо акцентувати, що, по-перше, цінності мають самостійне нормативне значення поза межами Хартії. Судова практика Суду Європейського Союзу демонструє, що ст. 2 Договору про Європейський Союз може застосовуватися як автономний критерій оцінки дій держав-членів навіть у ситуаціях, коли безпосереднє порушення конкретного права Хартії складно довести, що особливо помітно у справах, пов'язаних із системними загрозами правовладдю. По-друге, Хартія не вичерпує змісту цінностей. Вона фіксує лише ті аспекти, які можуть бути виражені у формі суб'єктивних прав. Натомість такі елементи, як інституційна організація демократії чи структурні вимоги до незалежності судової влади, виходять за межі індивідуальних прав і залишаються у площині цінностей. По-третє, між цінностями і правами існує зворотний вплив. Тлумачення прав, закріплених у Хартії здійснюється у світлі цінностей ст. 2 Договору про Європейський Союз, що означає, що цінності виконують функцію «герменевтичного орієнтира»: вони задають напрям розширювального або обмежувального тлумачення конкретних правових гарантій. По-четверте, вкажу на функціональну асиметрію: колективний і індивідуальний виміри. Цінності адресовані передусім державам і інституціям Союзу як носіям публічної влади, тоді як права Хартії –

¹⁰ Bogdandy A. von Founding Principles of EU Law: A Theoretical and Doctrinal Sketch. *European Law Journal*. 2010. Vol. 16 (2). P. 97.

фізичним особам як носіям правових вимог. Таким чином, ідеться не лише про різний рівень абстракції, а й про різні адресати та механізми реалізації.

Відтак, уточню тезу про співвідношення ст. 2 Договору про Європейський Союз і Хартії основоположних прав Європейського Союзу: воно не зводиться до простої «операціоналізації». Йдеться про багаторівневу нормативну взаємодію, в якій: цінності виконують установчу, інтегративну та контрольну функції; права забезпечують їх конкретизацію та судову захищеність; обидва елементи разом формують єдиний аксіологічно-нормативний каркас правопорядку Союзу.

Такий підхід дозволяє уникнути спрощення і краще пояснює, чому порушення цінностей може мати значення навіть за відсутності прямого порушення конкретного суб'єктивного права, і навпаки – чому ефективний захист прав неможливий без опори на фундаментальні цінності Союзу.

Разом із тим необхідно враховувати, що на відміну від конституційних цінностей, відображених у текстах установчих документів, їхнє практичне значення визначається насамперед способом тлумачення, що його застосовує Суд справедливості. Телеологічне тлумачення норм права Європейського Союзу, яке є визначальним для практики Суду Європейського Союзу, передбачає орієнтацію не лише на буквальный зміст правової норми, але насамперед на цілі та цінності, задля досягнення яких відповідне правове регулювання було запроваджене. Такий підхід істотно відрізняється від суто формального або текстуального розуміння права, оскільки дозволяє суду враховувати загальні принципи правопорядку Європейського Союзу, його інтеграційну природу, а також необхідність забезпечення ефективного захисту людських прав. Унаслідок цього правові норми набувають значно ширшого змісту, ніж це може впливати з їх буквального формулювання, а судова практика фактично стає важливим механізмом розвитку самого права Європейського Союзу. Саме телеологічний підхід дав змогу Суду Європейського Союзу сформувати низку фундаментальних доктрин, зокрема принцип прямої дії права Європейського Союзу, принцип його верховенства, а також концепцію автономності правопорядку Європейського Союзу. Суд виходить із того, що право Союзу не може розглядатися лише як сукупність міжнародно-правових зобов'язань держав-членів, а становить самостійну правову систему, засновану на спільних цінностях і принципах. У такому контексті основоположні права починають виконувати роль не лише

окремого інституту, а універсального критерію оцінки законності будь-якої діяльності в межах правопорядку Союзу.

Показовим у цьому аспекті є рішення у справі Åkerberg Fransson¹¹, у якому Суд суттєво розширив сферу застосування Хартії основоположних прав Європейського Союзу. У зазначеному рішенні було сформульовано підхід, відповідно до якого положення Хартії підлягають застосуванню в будь-якій ситуації, що «охоплюється правом Союзу». Таке формулювання мало принципове значення, оскільки воно фактично відмовлялося від вузького розуміння меж дії Хартії лише випадками прямого застосування актів Європейський Союз. Натомість Суд акцентував увагу на функціональному зв'язку між діяльністю держави-члена та правом Союзу, навіть якщо такий зв'язок є опосередкованим.

У рішенні було прямо зазначено, що, коли держава-член реалізує право Європейський Союз, вона зобов'язана дотримуватися вимог Хартії основоположних прав Європейського Союзу, а тому сферу застосування Хартії не можна тлумачити надто вузько. Таким чином, Суд фактично пов'язав будь-яку реалізацію права Союзу з обов'язком забезпечення основоположних прав. Наведене означало, що держави-члени більше не можуть посилалися на внутрішню автономію у випадках, коли вони діють у сфері, пов'язаній із правом Європейського Союзу, оскільки така діяльність автоматично підпадає під контроль щодо дотримання стандартів людських прав, сформованих у межах правопорядку Європейського Союзу.

Саме тому рішення у справі Åkerberg Fransson часто розглядається як одне з ключових у процесі конституціоналізації права Європейського Союзу через призму основоположних прав. Воно засвідчило перехід від сприйняття Хартії як допоміжного документа до її розуміння як універсального стандарту оцінки діяльності держав-членів у межах сфери дії права Союзу. У ширшому контексті це рішення відобразило тенденцію до посилення аксіологічної складової права Європейського Союзу, у межах якої людські права розглядаються не як зовнішнє обмеження діяльності інституцій, а як внутрішня основа функціонування всього правопорядку Союзу.

Таким чином, аксіологічна архітектура права Європейського Союзу є не статичним зводом декларацій, а динамічною системою принципів, що постійно збагачується через судові тлумачення і реформи. Ця

¹¹ Iglesias Sánchez, S. TJUE – Sentencia de 26.2.2013 (Gran Sala) – Åklagaren y Hans Åkerberg Fransson, asunto C-617/10 «Carta de los Derechos Fundamentales de la Unión Europea – Ámbito de aplicación – Artículo 51 – Aplicación del derecho de la Unión – Artículo 50 – Principio no. Revista De Derecho Comunitario Europeo. 2015. № 46. P. 1157–1175.

система утворює «нормативну матрицю», яка визначає не лише зміст конкретних норм, але й саму логіку функціонування інтеграційного правового порядку.

2. Правовладдя як системотвірна цінність у правопорядку Європейського Союзу: доктрина, механізми та виклики

Серед цінностей, перелічених у ст. 2 Договору про Європейський Союз, правовладдя посідає особливе, системоутворююче місце з огляду на його функціональну роль у правопорядку Союзу. Його специфіка полягає в тому, що воно виступає не лише як одна з фундаментальних цінностей поряд із демократією чи повагою до людських прав, а й як метанормативний принцип, який забезпечує можливість їх практичної реалізації. Іншими словами, правовладдя визначає ті процедурні та інституційні рамки, у межах яких інші цінності набувають реального змісту і можуть бути ефективно захищені.

Саме тому без дотримання правовладдя ні принцип демократії, ні система основоположних прав не здатні функціонувати належним чином. Демократія втрачає свою змістовність за відсутності юридичних гарантій прозорості, підконтрольності та обмеженості публічної влади, тоді як права особи залишаються декларативними без ефективних механізмів судового захисту. У цьому сенсі правовладдя виконує роль інституційного «каркасу», що забезпечує дієвість усього комплексу цінностей Союзу.

Більше того, правовладдя визначає характер взаємодії між різними елементами правової системи Європейського Союзу, забезпечуючи їх узгодженість і стабільність. Йдеться про вимоги законності, юридичної визначеності, заборони свавілля, ефективного судового захисту та незалежності судової влади, які разом формують стандарти належного функціонування публічної влади. Саме через ці елементи правовладдя набуває конкретного нормативного змісту і стає критерієм оцінки як діяльності інституцій Союзу, так і держав-членів.

Відтак, взаємозалежність між правовладдям, демократією та основоположними правами становить одну з ключових характеристик конституціоналізму Європейського Союзу: правовладдя не лише співіснує з іншими цінностями, а й забезпечує їхню єдність і ефективність, виступаючи необхідною передумовою їх реального втілення у правопорядку Союзу.

Р. Дворкін, розрізняючи «правило» і «принцип» у праві, наголошував, що принципи, на відміну від правил, мають вимірювану

«вагу» і потребують балансування в конкретних справах¹². Поглиблюючи цю тезу, О. Юхимчук відзначає, що «якщо свідчити про різне розуміння принципів і правил, варто взяти до уваги момент, що у випадку правил має місце механічне правозастосування, тоді як принцип є лише вказівником аргументації. Адже суб'єкт правозастосування може припустити, що принцип права виступає потенційною (за відсутності правил чи їх нечіткості) підставою вирішення справи, та у процесі її розгляду не брати до уваги одні принципи, водночас беручи до уваги інші, поступово звужуючи коло до одного-двох принципів, що стануть основою вирішення справи»¹³.

Правовладдя в системі Європейського Союзу функціонує саме як принцип у розумінні Р. Дворкіна, а не як окрема нормативна вимога чи чітко сформульоване правило поведінки. Його сутність полягає не у встановленні конкретного алгоритму дій для суб'єктів правовідносин, а у визначенні фундаментальних орієнтирів, яким має відповідати вся система організації та здійснення публічної влади. Саме тому правовладдя виконує функцію загального критерію оцінки якості правового порядку, законодавства, діяльності органів державної влади та судової практики. Воно виступає своєрідною метаюрідичною основою функціонування демократичної держави, забезпечуючи підпорядкування публічної влади праву та унеможливаючи її свавільне здійснення. Як я вже наголошував «правовладдя обґрунтовано слід розглядати як метапринцип конституційного порядку – нормативну засаду вищого рівня, яка визначає умови легітимності правової системи загалом. Воно не зводиться до формальної законності чи сукупності окремих елементів, а виступає структуроутворювальним ядром конституційного порядку, інтегруючи та «координуючи» дію інших принципів»¹⁴

У межах правопорядку Європейський Союз правовладдя розглядається як одна з базових цінностей, що визначає характер взаємодії між державою та особою, а також зміст діяльності інституцій публічної влади. Воно не обмежується лише формальною вимогою дотримання закону, оскільки передбачає відповідність самого закону певним змістовним критеріям справедливості, передбачуваності та недопущення зловживання владою. Саме через це правовладдя набуває

¹² Dworkin R. Taking rights seriously. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, 1978.

¹³ Юхимчук О. М. Концепція принципів права Рональда Дворкіна. *Європейський правничий часопис*. 2024. Вип. 2. С. 22. DOI 36919/3041 -1149(Print).2.2024.20-25

¹⁴ Кучук А.М., Пекарчук В.М. Верховенство права як метапринцип конституційного порядку: загально-правовий аспект та межі конституційної інтерпретації. *Нове українське право*. 2026. Вип. 1. С. 142-147. <https://doi.org/10.51989/NUL.2026.1.19>

значення інтегративного принципу, який об'єднує різні елементи демократичного конституціоналізму та забезпечує їх узгоджене функціонування.

Важливе значення для розуміння змісту правовладдя має доповідь Європейської комісії «За демократію через право», у якій було систематизовано основні вимоги, що характеризують це явище¹⁵. У зазначеному документі правовладдя розкривається через сукупність взаємопов'язаних елементів, кожен із яких забезпечує окремий аспект належного функціонування правової системи. До таких елементів віднесено законність, що передбачає діяльність органів публічної влади виключно в межах визначених повноважень і відповідно до встановлених процедур; правову визначеність, яка забезпечує передбачуваність правового регулювання та стабільність правового статусу особи; заборону свавілля, спрямовану на недопущення необґрунтованого або дискреційного втручання держави у сферу свободи людини.

Окрім цього, складовими правовладдя визначено доступ до правосуддя та ефективний судовий захист, що забезпечують можливість оскарження рішень органів влади й поновлення порушених прав. Не менш важливими елементами є дотримання людських прав, а також недискримінація і рівність перед законом, які відображають вимогу однакового та справедливого ставлення держави до кожної особи незалежно від будь-яких ознак. Сукупність зазначених компонентів свідчить про те, що правовладдя у сучасному європейському праворозумінні охоплює не лише формально-юридичний аспект функціонування права, але й його ціннісний зміст, пов'язаний із забезпеченням свободи, справедливості та обмеженням публічної влади.

Відзначу, що специфіка функціонування верховенства права в правовому порядку Європейського Союзу полягає в тому, що воно реалізується через двоступеневу систему – наднаціональний і національний рівні – які мають бути взаємоузгодженими. Принцип лояльної співпраці, закріплений у ст. 4(3) Договору про Європейський Союз, зобов'язує держави-члени забезпечити ефективне виконання права Союзу («Союз та держави-члени з цілковитою взаємною повагою допомагають одне одному виконувати завдання, що випливають з Договорів. Держави-члени вживають усіх належних заходів, загальних або спеціальних, щоб забезпечити виконання зобов'язань, що постають з Договорів або випливають з актів установ Союзу. Держави-члени

¹⁵ Report on the Rule of Law Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29003rev-e.pdf>

сприяють виконанню завдань Союзу й утримуються від будь-яких дій, що можуть загрожувати досягненню цілей Союзу»¹⁶), тоді як ст. 19 Договору про Європейський Союз встановлює обов'язок щодо функціонування ефективної судової системи («Держави-члени надають засоби судового захисту, достатні для того, щоб забезпечити ефективний правовий захист у сферах, охоплених законодавством Союзу»¹⁷).

Згадана вище двоступенева природа функціонування правовладдя у правопорядку Союзу потребує уточнення через розкриття її внутрішньої логіки та механізмів взаємоузгодження. Так, насамперед, ідеться не про просте співіснування двох рівнів, а про єдину інтегровану систему, в якій наднаціональний і національний виміри перебувають у відносинах функціональної взаємозалежності. На рівні Союзу правовладдя формулюється як засаднича цінність у Договір про Європейський Союз та конкретизується у практиці Суду Європейського Союзу. Водночас його практична реалізація значною мірою покладається на національні правові системи, які виступають «провідниками» права Союзу.

Такий стан зумовлює одну з ключових особливостей функціонування правовладдя в системі Європейського Союзу: його ефективність безпосередньо залежить від якості забезпечення відповідних стандартів на національному рівні. На відміну від класичних міжнародних організацій, де реалізація міжнародно-правових норм значною мірою залишається у сфері політичної відповідальності держав, правопорядок Європейського Союзу функціонує через постійну та безпосередню взаємодію з національними правовими системами. Саме тому дотримання принципу правовладдя не може забезпечуватися виключно інституціями Союзу, оскільки основний масив права Європейського Союзу реалізується органами держав-членів, передусім національними судами.

Національні судові органи відіграють центральну роль у механізмі функціонування права Союзу, адже саме вони щоденно застосовують норми права Європейського Союзу у конкретних правовідносинах, забезпечують захист прав осіб та здійснюють контроль за відповідністю діяльності органів влади вимогам правовладдя. Через це ефективність правопорядку Союзу значною мірою залежить від здатності національних судів забезпечити реальний, а не декларативний судовий захист. Вони повинні гарантувати не лише формальний доступ до

¹⁶ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

¹⁷ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

правосуддя, але й дотримання фундаментальних стандартів незалежності, безсторонності та справедливості судового розгляду, без яких застосування права Союзу втрачає свою ефективність.

У цьому контексті національні суди фактично функціонують як «децентралізовані суди Союзу». Така характеристика відображає особливу природу судової системи Європейського Союзу, яка не побудована за моделлю повної централізації, а ґрунтується на співпраці між Судом Європейського Союзу та судами держав-членів. Саме національні суди забезпечують практичну реалізацію значної частини права Союзу, а механізм преюдиціальних звернень формує постійний діалог між ними та Судом Європейського Союзу. Унаслідок цього національний суддя діє не лише як орган внутрішньої юрисдикції держави, але і як суб'єкт забезпечення єдності та ефективності правопорядку Союзу.

Такий підхід закономірно зумовлює підвищені вимоги до інституційної спроможності національних судових систем. Ідеться не лише про формальне існування судів або процедур судового захисту, а про реальну здатність судової влади діяти незалежно від політичного впливу, гарантувати рівність сторін та забезпечувати ефективне застосування права Європейського Союзу. Саме тому питання судової незалежності, порядку формування суддівського корпусу, дисциплінарної відповідальності суддів та гарантій їхньої незмінюваності набули в праві Союзу не лише внутрішньодержавного, а й загальноєвропейського значення.

Більше того, у сучасній практиці Суду Європейського Союзу принцип незалежності національних судів дедалі частіше розглядається як необхідна передумова ефективного функціонування всього правопорядку Європейського Союзу. Порушення незалежності судової влади в окремій державі-члені вже не сприймається виключно як її внутрішня проблема, оскільки воно здатне поставити під сумнів належне застосування права Союзу та ефективність захисту людських прав у межах усього інтеграційного простору. Саме тому забезпечення правовладдя на національному рівні поступово трансформується з елементу внутрішньої організації держави у спільну цінність та спільний інтерес Європейського Союзу.

Водночас взаємоузгодженість двох рівнів не є автоматичною і забезпечується через низку юридичних механізмів. По-перше, доктрина верховенства права Союзу вимагає, щоб національні норми не суперечили нормам Союзу, а у разі колізії – не застосовувалися, що створює ієрархічний вимір узгодженості, який гарантує єдність правового простору. По-друге, механізм попереднього звернення забезпечує діалог між національними судами і Судом Європейського

Союзу, що дозволяє досягати однакового тлумачення права Союзу та уникати фрагментації правозастосування. По-третє, інституційні гарантії незалежності судової влади на національному рівні розглядаються як елемент правовладдя Союзу. У сучасній практиці Суду Європейського Союзу саме критерій незалежності судів став центральним індикатором дотримання правовладдя державами-членами. По-четверте, важливу роль відіграють контрольні та превентивні механізми, зокрема політико-правові процедури, спрямовані на реагування на системні загрози цінностям Союзу. Вони підкреслюють, що національний рівень не є автономним у питаннях дотримання правовладдя, а підлягає наднаціональній оцінці.

Відтак, двоступенева система функціонування правовладдя в Європейському Союзі характеризується не поділом, а структурною єдністю через взаємне коригування: наднаціональний рівень задає стандарти та здійснює контроль, тоді як національний – забезпечує їх щоденну реалізацію. Порушення на одному рівні неминуче впливає на інший, що зумовлює трансформацію правовладдя з внутрішньодержавного принципу у спільну цінність і спільну відповідальність держав-членів та інституцій Союзу.

Саме тому однією з ключових вимог, що ставляться до України у контексті її європейської інтеграції, є формування інституційно спроможної системи правосуддя, яка гарантує незалежність і неупередженість суду. У площині двоступеневої моделі функціонування правовладдя це питання набуває важливого значення: національні суди повинні не лише відповідати внутрішнім конституційним стандартам, а й забезпечувати ефективне застосування права Союзу відповідно до вимог, що випливають із Договору про Європейський Союз.

З огляду на вказане, незалежність судової влади перестає бути виключно внутрішньою характеристикою національного правопорядку і трансформується в умову функціонування правопорядку Союзу як такого. Практика Суду Європейського Союзу послідовно виходить із того, що відсутність належних гарантій незалежності судів у державі-члені (або державі, яка прагне набути такого статусу) підриває довіру до всієї системи взаємного визнання та співробітництва, на яких базується право Союзу.

У цьому контексті вимога щодо незалежного і неупередженого суду охоплює не лише формальні аспекти (процедури призначення суддів, їх незмінюваність, інституційні гарантії), а й функціональну здатність судів діяти без зовнішнього впливу, забезпечуючи ефективний судовий захист та однакове застосування права. Відтак ідеться про створення такої моделі правосуддя, яка органічно інтегрується у наднаціональний правовий простір і здатна виконувати роль повноцінного елементу європейської системи правовладдя.

Відзначу, що судова практика Суду справедливості виробила розгорнуту доктрину вимог до незалежності судової влади як необхідного складника правовладдя. Серія справ проти Польщі (2019-2021) та Угорщини (2022) продемонструвала готовність Суду кваліфікувати системні порушення принципів незалежності суддів як несумісні з базовими цінностями Європейського Союзу. Більш того, у справі C-156/21 Суд Європейського Союзу відхилив вимоги Угорщини про скасування Регламенту 2020/2092, підтвердивши, що механізм умовності (регламент 2020/2092 встановлює зв'язок між захистом бюджету Європейського Союзу і дотриманням принципу правовладдя) є сумісним із Договорами та належно пов'язаний із захистом бюджету Союзу й принципом правовладдя¹⁸.

Інструментарій захисту правовладдя, яким нині розпоряджається Європейський Союз, охоплює кілька рівнів: процедура попередження за ст. 7 Договору про Європейський Союз; механізм умовності надання коштів із бюджету Союзу; постійний діалог про правовладдя в межах Ради Європейського Союзу; а також щорічна доповідь Комісії про правовладдя в державах-членах.

Наголошу, що щорічна доповідь Європейської комісії про правовладдя поступово трансформується з аналітичного документа у дієвий механізм стимулювання реформ. Зокрема, з моменту її запровадження у 2020 році вона виявила здатність впливати на національні правопорядки: значна частина рекомендацій, наданих державам-членам, отримує повне або часткове врахування, що свідчить про формування сталого циклу моніторингу та коригування. Водночас доповідь не лише фіксує позитивну динаміку, а й виявляє зони системних ризиків, підкреслюючи, що у низці держав-членів проблеми правовладдя зберігаються або навіть загострюються, що зумовлює необхідність подальшого інституційного реагування¹⁹.

Важливою новацією є поступове поширення цього інструменту на держави-кандидати: включення до доповіді окремих розділів щодо держав, які перебувають на просунутому етапі переговорів про вступ,

¹⁸ Judgment of the Court (Full Court) of 16 February 2022. Hungary v European Parliament and Council of the European Union. Action for annulment – Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 – General regime of conditionality for the protection of the Union budget – Protection of the Union budget in the case of breaches of the principles of the rule of law in the Member States – Legal basis – Article 322(1)(a) TFEU – Alleged circumvention of Article 7 TEU and Article 269 TFEU – Alleged infringements of Article 4(1), Article 5(2) and Article 13(2) TEU and of the principles of legal certainty, proportionality and equality of Member States before the Treaties. Case C-156/21. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62021CJ0156>

¹⁹ Звіт про верховенство права за 2024 рік: з 5-м виданням ЄС краще готовий протистояти викликам верховенства права. URL: <https://uk.eureporter.co/politics/european-commission/2024/07/29/rule-of-law-report-2024-with-the-5th-edition-the-eu-is-better-equipped-to-face-rule-of-law-challenges/>

засвідчує інтеграцію вимог правовладдя у процес розширення Союзу. Водночас специфіка цього підходу полягає в тому, що рекомендації для таких держав формуються у межах спеціального механізму розширення, що підкреслює диференційований характер правових інструментів залежно від статусу держави.

Окрім цього, доповідь виконує не лише регулятивну, а й комунікативну функцію, формуючи суспільну підтримку стандартів правовладдя. Дані соціологічних досліджень, зокрема Євробарометра, свідчать про високий рівень усвідомлення громадянами значущості цінностей Союзу та ролі наднаціональних інституцій у їх забезпеченні, що підсилює легітимність відповідних політик.

Додам, що структурно доповідь охоплює чотири взаємопов'язані виміри – функціонування національних систем правосуддя, антикорупційні механізми, свободу та плюралізм засобів масової інформації, а також інституційні стримування і противаги. Така побудова відображає комплексний характер правовладдя як принципу, що не зводиться до діяльності судової влади, а охоплює цілісну архітектуру публічної влади. У підсумку, щорічна доповідь постає як центральний елемент превентивного та координаційного механізму, який поєднує оцінювання, рекомендації та політичний діалог, забезпечуючи узгодженість двоступеневої системи функціонування правовладдя в Європейському Союзі.

Водночас попри розгалуженість цього арсеналу захисту правовладдя, його ефективність залишається предметом дискусій у науковій літературі: процедура за ст. 7 Договору про Європейський Союз, що дозволяє зупинити права держави-члена, жодного разу не доведена до логічного завершення через вимогу одностайності в Раді. 6 травня 2024 року Європейська Комісія оголосила про закриття процедури за статтею 7 Договору про Європейський Союз проти Польщі. «Досі процедура за статтею 7 була застосована лише проти Угорщини за межами Польщі»²⁰.

«Говорячи про дану процедуру необхідно сказати, що для Європейського Союзу проаналізований механізм є складним з огляду на наступне. По-перше, складний процедурний характер через залучення до участі трьох основних інституцій Союзу та держав-членів. По-друге, спрацьовування застосування механізму статті 7 призводить до

²⁰ Боднар про критику Угорщини щодо закриття статті 7 проти Польщі: вони не хочуть почуватися самотніми. URL: <https://www.pap.pl/ua/ukrainian/news/bodnar-pro-kritiku-ugorschini-schodo-zakritya-statti-7-proti-polschi-voni-ne>

складного політичного становища»²¹ – зазначають А. Шлапак і А. Донець.

Значення правовладдя як критерію оцінки кандидатів на членство в Європейському Союзі важко переоцінити. Уже в «Порядку денному 2000» Європейська комісія наголошувала на здатності держави-кандидата взяти на себе зобов'язання членства, що передбачає належну правову та адміністративну спроможність²².

Для України цей аспект набуває визначальної ваги: висновок Комісії від 17 червня 2022 р. рекомендував надати Україні статус кандидата за умови виконання семи пріоритетних заходів, переважна більшість яких безпосередньо пов'язана з утвердженням правовладдя реформою Конституційного Суду, добром суддів до системи судоустрою, незалежністю антикорупційних органів.

Як відзначається на сайті Європейської комісії, уже в червні 2022 року Європейська комісія оприлюднила свій висновок щодо заявки, після чого держави-члени Союзу ухвалили політичне рішення про надання Україні статусу кандидата. Наступним етапом стало рішення Європейської ради у грудні 2023 року про початок переговорів про вступ, які були формально відкриті в межах першої міждержавної конференції у червні 2024 року. Вступний процес передбачає системну адаптацію національного правопорядку до права Союзу (*acquis*), що охоплює не лише імплементацію нормативних приписів, а й досягнення інституційної спроможності їх ефективного застосування. Попри об'єктивні виклики, зумовлені збройною агресією, Україна демонструє здатність забезпечувати поступ у проведенні реформ, що мають структурний характер. Зокрема, зафіксовано прогрес у таких напрямках, як трансформація системи правосуддя, формування функціонуючих засад ринкової економіки, удосконалення механізмів протидії відмиванню коштів, модернізація публічного управління, а також забезпечення належного рівня захисту прав осіб, які належать до національних меншин. Сукупно це свідчить про поступове наближення національної правової системи до стандартів Союзу та інтеграцію України у спільний простір правовладдя²³.

²¹ Шлапак А.В., Донець А.А. Механізм застосування та значення статті 7 Договору про Європейський Союз. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 10 (50). Т. 4. С. 44.

²² European Commission. *Agenda 2000: For a stronger and wider Union*. Vol. I: Communication. Strasbourg, 15 July 1997. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/doc_97_6/DOC_97_6_EN.pdf

²³ Україна на шляху вступу до ЄС. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/ukraines-path-towards-eu-accession_uk

Вітчизняна доктрина права поступово відходить від формально-позитивістського підходу до аналізу правовладдя, значну роль у цьому процесі відіграє науковий доробок С. Головатого²⁴. У науковій літературі підкреслюється конвергенція практики Суду Європейського Союзу і Європейського суду з прав людини у виробленні стандартів правовладдя, а також конститутивне значення цього принципу для правопорядку Європейського Союзу.

Таким чином, правовладдя в правовому порядку Європейського Союзу виконує потрібну функцію: аксіологічну (визначає ціннісну спрямованість інтеграції), конституційну (встановлює базові вимоги до правового порядку держав-членів) і критеріальну (слугує мірилом оцінки відповідності кандидатів стандартам Союзу). Така багатовимірність перетворює правовладдя на наріжний камінь усієї будівлі правового конституціоналізму Європейського Союзу.

3. Ціннісна конвергенція як правова умова участі України в євроінтеграційних процесах

«Курс на європейську інтеграцію є природним наслідком здобуття Україною незалежності. Його витoki – в історії нашого народу й усвідомленні права жити в демократичній, економічно розвинутій, соціально орієнтованій країні. Його мета – створення шляхом масштабних внутрішніх перетворень умов для входження до спільноти європейських розвинутих країн»²⁵.

Набуття Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі у 2022 році знаменує якісно новий етап у правовому оформленні відносин між Україною та Союзом. Якщо раніше правовою основою співробітництва слугувала Угода про асоціацію від 2014 року, яка передбачала наближення законодавства, але не ставила питання членства в практичну площину, то сьогодні мова йде про правову інтеграцію, кінцевим результатом якої є набуття повноправного членства з усіма його юридичними наслідками.

Вважаю, що Угода про асоціацію заклала принципово важливий механізм: вона не лише передбачає гармонізацію законодавства у конкретних секторах, але й закріплює «поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі» як інструмент поступової інтеграції правових порядків. Преамбула Угоди прямо посилається на «спільні цінності» та «принципи, що є спільними для Сторін» як засаду договірних відносин, тим самим надаючи ціннісному виміру юридично значуще самостійне місце в архітектурі документа – «Сторони... ВІДДАНІ тісним і тривалим

²⁴ Головатий С. Верховенство права: У 3-х кн. / Книга 1. Київ: Фенікс, 2006.

²⁵ Європейська інтеграція. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/integration/>

відносинам, які ґрунтуються на спільних цінностях, а саме: на повазі до демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав людини і основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і повазі до різноманітності, людської гідності та відданості принципам вільної ринкової економіки»²⁶.

Конституційне закріплення євроінтеграційного курсу України у ст. 102 та преамбулі Конституції України²⁷ перетворює відповідне питання з предмета зовнішньополітичного вибору на конституційно визначений правовий обов'язок держави. Конституційна реформа 2019 р. внесла до тексту Основного Закону згадку про «незворотність» європейського курсу України, що має не лише символічне, але й суттєве юридичне значення: подальший відступ від євроінтеграційного напрямку потребував би конституційних змін у порядку, передбаченому розділом XIII.

На мою думку, ключовим правовим викликом для України в контексті ціннісної конвергенції є необхідність реального, а не декларативного утвердження незалежності судових та антикорупційних інституцій. Висновок Європейської комісії 2022 р. визначив сім пріоритетних умов, виконання яких є передумовою початку переговорів про вступ. Серед них особливе місце посідають: відбір суддів Конституційного Суду відповідно до прозорих та конкурентних процедур; забезпечення функціональної незалежності Національного антикорупційного бюро України і Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; прийняття медіазакону відповідно до стандартів Європейського Союзу.

Правові механізми виконання умов Європейського Союзу в Україні реалізуються передусім через законодавчий процес Верховної Ради та підзаконну нормотворчість. Практика Ради асоціації Україна-ЄС свідчить про поступове, хоча й неоднорідне, наближення українського законодавства до стандартів Союзу. Водночас системна корупція («системна корупція для нашої країни становить достатньо серйозну і масштабну політичну й економічну проблему, що вимагає від держави визначення та реалізації основних напрямів стратегії її протидії та

²⁶ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

²⁷ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.

запобігання, котрі були б адекватні характеру загрози цього явища»²⁸), неефективність виконання судових рішень («Україна посідає перші місця за кількістю скарг до ЄСПЛ... Усі ці справи об'єднані типовими проблемами: тривале невиконання рішень судів і відсутність ефективного національного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим»²⁹) і нестабільність законодавства³⁰ залишаються чинниками, що перешкоджають повноцінній ціннісній конвергенції.

Науково важливим є питання про правову природу «умовності» (conditionality) у відносинах Європейський Союз-Україна: чи є виконання пріоритетних умов лише політичним зобов'язанням, чи воно набуває характеру юридично обов'язкової вимоги? Аналіз установчих документів Європейського Союзу і Угоди про асоціацію дозволяє стверджувати, що механізм conditionality є юридично значущим: невиконання умов надає Комісії підстави для відмови у рекомендації відкрити або продовжити переговорні глави, що безпосередньо блокує перспективу членства.

Н. МакКормік, аналізуючи співвідношення суверенітету і права в контексті Європейського Союзу, показував, що сучасна державність не спирається на необмежений суверенітет: у постсуверенному європейському правопорядку держави діють у системі взаємних правових обмежень, а принцип субсидіарності легітиміє багаторівневу організацію влади³¹.

Ця теза відкриває можливість для глибшого переосмислення природи публічної влади у правопорядку Союзу. Йдеться не лише про обмеження класичного суверенітету, а про його якісну трансформацію: держава перестає бути єдиним і самодостатнім центром владної компетенції та інтегрується у складну систему розподіленої влади, де правові повноваження здійснюються на різних рівнях – національному та наднаціональному – у режимі постійної координації.

У цьому контексті принцип субсидіарності, закріплений у Договорі про Європейський Союз, виконує не лише техніко-юридичну функцію розмежування компетенцій, а й відіграє роль нормативного механізму

²⁸ Бойко А. Системна корупція в Україні: особливості її проявів та проблеми запобігання. URL: <https://law.ukma.edu.ua/bojko-a-systemna-koruptsiya-v-ukrayini-osoblyvosti-yiyi-proyaviv-ta-problemy-zapobigannya/>

²⁹ Заїка В.С. Проблеми ефективності виконання судових рішень в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 100-104. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/22>

³⁰ Лабораторія законодавчих ініціатив. Законотворчість під дулом танка: наскільки стабільними виявились закони, прийняті в березні 2022-го. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/27/7421628/>

³¹ MacCormick, Neil. *Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth*. Oxford: Oxford University Press, 1999

легітимації багаторівневої публічної влади. Він виходить із презумпції, що рішення мають ухвалюватися на максимально наближеному до особи рівні, але водночас допускає їх перенесення на наднаціональний рівень, якщо це необхідно для досягнення цілей Союзу. Таким чином, субсидіарність не обмежує інтеграцію, а структурує її, забезпечуючи баланс між єдністю та автономією.

З огляду на це, постсуверенний характер європейського правопорядку означає, що джерелом легітимності стає не ізольований суверенітет держави, а її здатність діяти у межах спільних правових стандартів. Саме тут правовладдя набуває визначального значення: воно забезпечує узгодженість дій різних рівнів влади, запобігає свавільному перерозподілу повноважень і гарантує, що інтеграційні процеси відбуваються у правових, а не політично-дискреційних формах.

Більше того, така модель передбачає взаємну обмеженість і водночас взаємну залежність: держави-члени зберігають свою конституційну ідентичність, але реалізують значну частину владних функцій у контексті права Союзу, тоді як наднаціональні інституції залежать від національних механізмів імплементації. У підсумку формується поліцентрична система публічної влади, в якій правовладдя виступає інтегруючим принципом, що поєднує різні рівні управління в єдиний правовий простір.

Для України наведене означає, що євроінтеграція є не поступкою суверенітетом, а його якісним переосмисленням у дусі ліберального конституціоналізму. У цьому контексті суверенітет перестає розумітися як абсолютна автономія державної волі та набуває змісту спроможності діяти в межах і через право, забезпечуючи ефективну реалізацію публічної влади відповідно до спільних європейських стандартів.

Таке переосмислення передбачає, що участь у правопорядку Союзу не звужує можливості держави, а, навпаки, розширює їх за рахунок включення до системи колективного забезпечення цінностей, закріплених у Договорі про Європейський Союз. Відповідно, суверенітет проявляється не у відокремленні, а у здатності забезпечити дієвість правових інститутів, гарантувати ефективний судовий захист і підтримувати сталість інституційних механізмів.

У практичному вимірі наведене означає, що ключовим критерієм «повноцінності» суверенітету стає якість функціонування державних інституцій, передусім у сфері правосуддя, антикорупційної політики та публічного управління. Саме ці елементи визначають, чи здатна держава не лише формально імплементувати право Союзу, а й забезпечити його реальну дію у національному правопорядку.

Водночас інтеграція до європейського правового простору передбачає прийняття логіки взаємної довіри, за якої інші держави та інституції Союзу виходять із презумпції належного функціонування національних інститутів. Тому будь-які системні дефекти у забезпеченні правовладдя набувають не лише внутрішнього, а й загальноєвропейського значення, впливаючи на спроможність держави повноцінно брати участь у спільних механізмах співробітництва.

Відтак, євроінтеграція для України постає як процес трансформації суверенітету з категорії формальної незалежності у категорію інституційної спроможності, що ґрунтується на праві, підзвітності та ефективності. Саме у такому розумінні вона узгоджується з логікою сучасного європейського конституціоналізму, в якому правовладдя виступає не обмеженням держави, а умовою її повноцінного функціонування у спільному правовому просторі.

Як слушно зазначають дослідники, у ранньому баченні Вальтера Галльштайна Європа постає як *Rechtsgemeinschaft* – правове співтовариство, не зведене ані до суто економічного, ані до суто політичного проекту³². У цій концепції право розглядається не як інструмент, підпорядкований політичній доцільності чи ринковій ефективності, а як самостійна інтегруюча сила, що формує єдність Союзу через спільні норми, принципи та процедури. Саме така правова логіка згодом була інституціоналізована у практиці Суду Європейського Союзу, який, розвиваючи доктрини прямої дії та верховенства права Союзу, перетворив право Союзу на автономний правопорядок.

Наведене означає, що європейська інтеграція від початку мислилася як процес конституювання спільного правового простору, в якому держави-члени погоджуються діяти не лише на підставі політичних компромісів, а й у межах обов'язкових юридичних стандартів. Відтак *Rechtsgemeinschaft* передбачає не просто наявність спільних норм, а їх реальну дієвість, забезпечену ефективними механізмами судового контролю, однакового тлумачення та застосування. Саме ця обставина зумовила перетворення права на ключовий інструмент інтеграції, що забезпечує її сталість і передбачуваність.

Для України прийняття цієї логіки означає значно більше, ніж формальне запозичення правових норм або їх технічну імплементацію. Йдеться про інтеріоризацію нормативних стандартів, які ці норми втілюють, – насамперед принципів правовладдя, юридичної визначеності, заборони свавілля та ефективного судового захисту. У цьому сенсі адаптація до права Союзу (*acquis*) має розглядатися не як

³² Шемков О. С. Правова природа Європейського Союзу. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec0f65db-7871-46da-ae3d-f36cb33cf5b6/content>

зовнішній обов'язок, а як внутрішня трансформація правової системи, що змінює логіку функціонування публічної влади.

Більше того, інтеріоризація означає формування стійкої практики, в якій правові норми сприймаються як обов'язкові орієнтири поведінки, а не як декларативні положення, що можуть ігноруватися з міркувань доцільності, що передбачає зміну інституційної культури, посилення ролі суду як гаранта прав і свобод, а також утвердження довіри до права як основного регулятора суспільних відносин. Таким чином, прийняття ідеї *Rechtsgemeinschaft* означає для України інтеграцію не лише до спільного ринку чи політичних структур, а передусім до єдиного правового простору, де право виконує конститутивну та інтегративну функцію.

Ф. Шарпф наголошує, що ефективне управління в Європейському Союзі потребує не лише «output legitimacy» – легітимності через результати, а й «input legitimacy» – легітимності через участь громадян³³. Таке розрізнення має принципове значення для розуміння сучасної природи легітимності в Європейському Союзі. Воно підкреслює, що ефективність управління не може розглядатися ізольовано від процедурних аспектів його формування: навіть високі результати політик не забезпечують належної легітимності, якщо вони не спираються на участь громадян та демократичні процедури прийняття рішень.

У цьому контексті «output legitimacy» відображає здатність інституцій забезпечувати соціально значущі результати – економічну стабільність, безпеку, належне функціонування ринку, – тоді як «input legitimacy» пов'язана з інклюзивністю та підзвітністю процесу ухвалення рішень, участю громадян і представницьких інституцій. Їх поєднання формує цілісну модель легітимності, яка відповідає складній природі Союзу як політико-правової спільноти.

Для правопорядку Європейського Союзу ця подвійна вимога означає, що правовладдя не може обмежуватися лише забезпеченням ефективності та передбачуваності правозастосування. Воно також має гарантувати процедурну справедливість, відкритість і можливість впливу на прийняття рішень, зокрема через національні парламенти, суди та інші інститути представництва. Саме тому інституційна архітектура Союзу поєднує наднаціональні механізми з національними формами демократичної легітиматії.

Для України наведене має особливе значення у контексті євроінтеграції. Адаптація до стандартів Союзу передбачає не лише

³³ Scharpf F. *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford: Oxford University Press, 1999.

досягнення відчутних результатів реформ (що відповідає «output legitimacy»), а й забезпечення їх демократичної якості – прозорості, підзвітності та участі (що відповідає «input legitimacy»). Відтак успішність інтеграційного процесу визначається не лише швидкістю чи обсягом імплементації *acquis*, а й тим, наскільки ці процеси є відкритими для суспільства та спираються на довіру громадян. Євроінтеграційні реформи, аби бути стійкими, мають спиратися на широкий суспільний консенсус і реальну залученість громадян до процесу перетворень, а не лише на виконання технічних умов, продиктованих зовні.

У підсумку, концепція Ф. Шарпфа дозволяє побачити, що легітимність у Європейському Союзі є багатовимірною категорією, де результативність і участь не протиставляються, а взаємодоповнюють одна одну. Саме їх баланс забезпечує стійкість правопорядку Союзу та узгодженість між його наднаціональним і національним вимірами.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки. По-перше, аксіологічне підґрунтя права Європейського Союзу пройшло шлях від декларативних формул до юридично обов'язкових норм, що безпосередньо спричиняють виникнення прав й обов'язків для держав-членів, їхніх органів і громадян. Цей процес конституціоналізації цінностей досягнув свого апогею після набрання чинності Лісабонським договором, який надав Хартії основоположних прав статус первинного права Європейського Союзу. По-друге, правовладдя в правовому порядку Європейського Союзу функціонує як системотвірна цінність і водночас як нормативний стандарт, що використовується для оцінки діяльності держав-членів і кандидатів. Вироблені Судом справедливості та Венеційською комісією критерії правовладдя формують обов'язковий мінімум інституційних і процесуальних вимог, відступ від яких не може бути обґрунтований посиланнями на суверенітет держав-членів. По-третє, участь України в євроінтеграційних процесах має розглядатися не лише в категоріях законодавчої адаптації, але й ціннісної конвергенції реального, а не декларативного утвердження принципів демократії, правовладдя і захисту людських прав. Конституційна формалізація євроінтеграційного курсу перетворює цей процес на конституційно-правовий обов'язок держави, виконання якого перебуває під постійним моніторингом з боку інституцій Європейського Союзу. По-четверте, правова природа «умовності» (*conditionality*) в рамках процесу вступу до Європейського Союзу є юридично значущою: вона встановлює конкретні правові передумови прогресу в переговорах, що не можуть бути ігноровані без прямих правових наслідків у вигляді блокування відповідних переговорних глав. У цьому сенсі виконання умов Європейського Союзу є не лише питанням зовнішньополітичної

доцільності, але й правовою вимогою, що виникає з договірних зобов'язань України.

Зазначені висновки дозволяють стверджувати, що ціннісна зумовленість євроінтеграційних процесів є не факультативною характеристикою, а сутнісною рисою правового порядку Союзу. Будь-яка спроба аналізувати правові аспекти формування європейського простору без урахування аксіологічного виміру приречена на неповноту й методологічну обмеженість. Право Європейського Союзу є, за своєю природою, ціннісно зумовленим правом і саме в цьому полягає його принципова відмінність від класичного міжнародного права, а також джерело його нормативної сили.

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджується аксіологічний вимір права Європейського Союзу як самостійний предмет доктринального аналізу, що визначає логіку функціонування інтеграційного правового порядку. Обґрунтовується теза про те, що спільні цінності, закріплені у ст. 2 Договору про Європейський Союз, є не декларативними формулами, а юридично обов'язковими нормами, порушення яких тягне конкретні правові наслідки для держав-членів і кандидатів. Простежується еволюція аксіологічної архітектури права Європейського Союзу від преамбульних положень Паризького та Римських договорів до надання Хартії основоположних прав статусу первинного права після набрання чинності Лісабонським договором 2009 р. Особлива увага приділяється правовладдю як системотвірній цінності, що виконує потрійну функцію: аксіологічну, конституційну та критеріальну. На підставі аналізу практики Суду Європейського Союзу, зокрема у справах проти Польщі та Угорщини, а також Регламенту 2020/2092, встановлено, що відступ від стандартів правовладдя не може бути обґрунтований посиланнями на державний суверенітет. Досліджено правову природу механізму умовності (conditionality) у процесі вступу до Європейського Союзу та доведено його юридично значущий, а не суто політичний характер. Окремо розглядаються правові аспекти євроінтеграційного курсу України в контексті набуття нею статусу кандидата на членство в Європейському Союзі у 2022 р. та конституційного закріплення «незворотності» цього курсу. Зроблено висновок, що участь України в євроінтеграційних процесах передбачає не механічну адаптацію законодавства, а системну ціннісну конвергенцію – реальне утвердження демократії, правовладдя і захисту людських прав. Ціннісна зумовленість євроінтеграційних процесів кваліфікується як сутнісна риса правового порядку Європейського Союзу, що принципово відрізняє його від класичного міжнародного права та визначає нормативну силу всього інтеграційного проекту.

Літэратыя

1. Bogdandy A. von Founding Principles of EU Law: A Theoretical and Doctrinal Sketch. *European Law Journal*. 2010. Vol. 16 (2). P. 95-111.
2. Dworkin R. Taking rights seriously. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, 1978.
3. European Commission. Agenda 2000: For a stronger and wider Union. Vol. I: Communication. Strasbourg, 15 July 1997. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/doc_97_6/DOC_97_6_EN.pdf
4. History of the European Union 1945-59. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_en
5. Iglesias Sánchez, S. TJUE – Sentencia de 26.2.2013 (Gran Sala) – Åklagaren y Hans Åkerberg Fransson, asunto C-617/10 «Carta de los Derechos Fundamentales de la Unión Europea – Ámbito de aplicación – Artículo 51 – Aplicación del derecho de la Unión – Artículo 50 – Principio no. Revista De Derecho Comunitario Europeo. 2015. № 46. P. 1157-1175.
6. Judgment of the Court (Full Court) of 16 February 2022. Hungary v European Parliament and Council of the European Union. Action for annulment – Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 – General regime of conditionality for the protection of the Union budget – Protection of the Union budget in the case of breaches of the principles of the rule of law in the Member States – Legal basis – Article 322(1)(a) TFEU – Alleged circumvention of Article 7 TEU and Article 269 TFEU – Alleged infringements of Article 4(1), Article 5(2) and Article 13(2) TEU and of the principles of legal certainty, proportionality and equality of Member States before the Treaties. Case C-156/21. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62021CJ0156>
7. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie – Netherlands. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61962CJ0026>
8. MacCormick, Neil. Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth. Oxford: Oxford University Press, 1999.
9. Report on the Rule of Law Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29003rev-e.pdf>
10. Scharpf F. Governing in Europe: Effective and Democratic? Oxford: Oxford University Press, 1999.

11. Weiler J.H.H. The Constitution of Europe: 'Do the New Clothes Have an Emperor?' and Other Essays on European Integration. Cambridge University Press, 1999. 364 p.

12. Weiler J.H.H. The European Union: Enlargement, Constitutionalism and Democracy. Vortrag am Walter Hallstein-Institut für Europäisches Verfassungsrecht der Humboldt-Universität zu Berlin am 29. November 1999. URL: <https://www.rewi.hu-berlin.de/de/lfoe/whi/FCE/1999/weiler.pdf>

13. Боднар про критику Угорщини щодо закриття статті 7 проти Польщі: вони не хочуть почуватися самотніми. URL: <https://www.pap.pl/ua/ukrainian/news/bodnar-pro-kritiku-ugorschini-schodo-zakrittya-statti-7-proti-polschi-voni-ne>

14. Бойко А. Системна корупція в Україні: особливості її проявів та проблеми запобігання. URL: <https://law.ukma.edu.ua/bojko-a-systemna-koruptsiya-v-ukrayini-osoblyvosti-yiyi-proyaviv-ta-problemy-zapobigannya/>

15. Габермас Ю. Навіщо Європі Конституція. Критика. 2002. URL: <https://krytyka.com.ua/articles/navishcho-evropi-konstytutsiya>

16. Головатий С. Верховенство права: У 3-х кн. / Книга 1. Київ: Фенікс, 2006.

17. Європейська інтеграція. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/integration/>

18. Заїка В.С. Проблеми ефективності виконання судових рішень в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 100-104. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/22>

19. Звіт про верховенство права за 2024 рік: з 5-м виданням ЄС краще готовий протистояти викликам верховенства права. URL: <https://uk.eureporter.co/politics/european-commission/2024/07/29/rule-of-law-report-2024-with-the-5th-edition-the-eu-is-better-equipped-to-face-rule-of-law-challenges/>

20. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

21. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.

22. Кучук А.М. Право як лабіринт визначеності: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 41. 128 с.

23. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Верховенство права як метапринцип конституційного порядку: загально-правовий аспект та межі конституційної інтерпретації. *Нове українське право*. 2026. Вип. 1. С. 142-147. <https://doi.org/10.51989/NUL.2026.1.19>

24. Лабораторія законодавчих ініціатив. Законотворчість під дулом танка: наскільки стабільними виявились закони, прийняті в березні 2022-го. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/27/7421628/>

25. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

26. Україна на шляху вступу до ЄС. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/ukraines-path-towards-eu-accession_uk

27. Хартія основоположних прав Європейського Союзу. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>

28. Шемков О. Є. Правова природа Європейського Союзу. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec0f65db-7871-46da-ae3d-f36cb33cf5b6/content>

29. Шлапак А.В., Донець А.А. Механізм застосування та значення статті 7 Договору про Європейський Союз. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 10 (50). Т. 4. С. 41-44. С. 44.

30. Юхимюк О. М. Концепція принципів права Рональда Дворкіна. *Європейський правничий часопис*. 2024. Вип. 2. С. 20-25. DOI: 36919/3041-1149(Print).2.2024.20-25

Information about the author:

Kuchuk Andrii Mykolaiovych,

Doctor of Law, Professor,

Professor of Law and Public Management Department of Sumy State

Pedagogical University named after A.S. Makarenko

87, Romenska street, Sumy, 40002, Ukraine